

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Jarva, Vesa

Title: Venäläisperäisiä sanoja Suomen murteiden sanakirjassa, kiesa-kluuhhoo

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: © 2020 Tekijät

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Jarva, V. (2019). Venäläisperäisiä sanoja Suomen murteiden sanakirjassa, kiesa-kluuhhoo. In S. Junttila, & J. Kuokkala (Eds.), *Petri Kallio rocks : Liber semisaecularis 7.2.2019* (pp. 93-99). Kallion etymologiseura. <https://doi.org/10.31885/978952944635>

Venäläisperäisiä sanoja Suomen murteiden sanakirjassa, *kiesa–kluuhho*

Suomen murteiden sanakirja (SMS) on jättiläismäinen projekti, joka luo kuvan yhden kielialueen sanastosta, sen monipuolisuudesta ja vaihtelusta. Kun sitä silmäilee etymologin näkökulmasta, pistää silmään ensinnäkin suuri yhdyssanojen ja johdosten joukko, toiseksi äänteellinen variaatio ja toisiaan muistuttavien sanojen sikermät, jotka ovat usein ekspressiivisiä, ja kolmanneksi nuoret lainasanat: lännessä ruotsalaiset, pohjoisessa saamelaiset ja idässä venäläiset. Huomattava osa murre-sanakirjan sanastosta on yhä vailla etymologiaa.

Etymologisessa tutkimuksessa on keskitytty vanhoihin sanavartaloihin, joilla on todistusvoimaa esimerkiksi kantakielten ajoitusten ja sukukielten suhteiden kannalta. Suomen murteiden lainasanoista monet ovat melko läpinäkyviä ja levikiltään suppea-alaisia eivätkä ne ehkä siksi ole kiinnostaneet etymologeja. Toisaalta niiden alkuperän selvittäminen voi usein olla hankalaa tai jäädä puolittiehen, sillä ne kietoutuvat usein erilaisten kontaminaatioiden, kansan-etymologioiden ja muiden etymologeille kiusallisten, epäsäännöllisten suhteiden kautta muuhun sanastoon.

Väitöskirjassani selvitin SMS:n venäläisperäiset sanat siihen asti kuin SMS oli ilmestynyt, ja viimeinen venäläislaina oli *kerettiläinen* (Jarva 2003: 195). Aikomukseni on ollut jatkaa tätä työtä sitä mukaa kuin SMS täydentyy, mutta se on aina jäänyt tärkeämpien töiden jalkoihin. Tälläkään kertaa mahdollisuutta ei ollut kovin pitkäjänteiseen työskentelyyn, joten tarkastelen nyt SMS:ssa mainittuja venäläisiä lainasanoja aakkosvälillä *ki–kl*. Niitä on yhteensä 38.

Jaan lainasanat kolmeen ryhmään sillä perusteella, miten ne on huomioitu aiemmassa kirjallisuudessa. Suomenkieliset hakusanat ja merkityksenselitykset on merkitty SMS:n mukaan, venäjän sanojen

oikeinkirjoitus ja merkityksenselitykset taas Kuusisen et al. venäläis-suomalaisen sanakirjan (1997) mukaan, ellei toisin ole mainittu.

1. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat sanat, jotka on mainittu etymologisissa sanakirjoissa (originaalia ei tässä ole mainittu).

1.1. Osa niistä on äänteellisesti melko vakaita, eli niistä tunnetaan vain muutama variantti:

kiesa 'happaman kaurakiisselin juuri; tästä juuresta uutettu vesi' (SSA s.v. *kiesa*).

kiira ~ *kiila* ~ *kiiri* ~ *kirri* 'vaa'an paino, punnus; seinäkelloa käytävä paino, puntti' (SSA s.v. *kiira*).

kiisseli ~ *kiiseli* ~ *kiiselli* ~ *kisseli* 'kaurajauhoista hapattamalla ja keittämällä valmistettu puuromainen ruoka' (SKES, SSA s.v. *kiiseli*).

kila ~ *kili* 'köli' (SSA s.v. *kila*).

kilkki 'maustekala, anjovis' (SSA s.v. *kilkki*). Originaali on ven. *кúлка* (mon. *кúлка*) 'kilohaili, sardelli, anjovis', joka on puolestaan lainaa ims. taholta (SKES s.v. *kilo'*, SSA s.v. *kilkki'*, *kilohaili*).

kirassi ~ *karassi* ~ *kiraarsi* ~ *kiraasi* ~ *kiraassi* 'lamppuöljy, petroli' (SSA s.v. *kirassi*).

kirpitsa ~ *kirpitsä* ~ *kirvitsä* 'tiili' (SKES, SSA s.v. *kirpitsä*)

1.2. Toisissa on taas huomattavan paljon äänteellistä ja semanttista vaihtelua, ja ne voivat sulautua toisiin sanoihin tai sikermiin:

kiipeli 'tukala tilanne, ahdinko, pula'; *kiipelissä* 'tukalassa tilanteessa, pinteessä'. SKES (s.v. *kiipeli*) esittää epävarmana vastineena < ven. *зубель* 'turmio, onnettomuus'. SSA:n mukaan (s.v. *kiipeli*) sana on lainaa joko venäjämästä tai ruotsista (← *kib(b)el* 'kinastelu, riita'). Merkitys suomen murteissa vastaa paremmin venäjän originaalia, mutta äänteellinen ja semanttinenkin variaatio on suurta, joten todennäköisesti eri alkuperää olevat sanat ovat sekoittuneet toisiinsa.

Samaan yhteyteen voidaan liittää ainakin *kiikeli, kiipale, kiipele, kiipuli, kiiveli, kimpeli, kipeli, kipellus, kipelo, kipelu, kipelä, kipinä* ja *kipuli*.

kipikka 'pieni yhdenistuttava ajelureki; työntökelkka; työreessä käytettävä lannan tms. kuljetuskori' (SKES, SSA s.v. *kipikka*). Sekä merkitys että äänneasu vaihtelevat: *kipakka, kipakko, kipihta, kipihtä, kipikko, kipinka, kipintka, kipintkä, kipiska, kipitka, kipipareki, kippari* ja *sipikka*.

kipitaari 'tärpätti; kitkerästä (tms.) juomasta'. SKES:n mukaan (s.v. *tipitaari*) sana on kansanetymologisesti liittynyt *taari*-sanaan, joskin sen loppuosa on myös venäjän originaalin (← *cxynudáp*) mukainen. Tunnetaan variantit *kipintaari, kiptaari, kiputaari, tipintaari, tipitaari, tiptaari* ja *tiputaari*.

1.3. Lisäksi joukkoon osuu muutamia sporadisia äännevariantteja, jotka liittyvät sellaisiin sanoihin tai sikermiin, jotka tunnetaan enimmäkseen nyt tarkastellun aakkosvälin ulkopuolella:

kiuhtana 'ahtaaksi käynyt vaate' voidaan yhdistää sanaan *kauhtana* 'papin kaapu, kasukka; pitkä, väljä, vyöllä sidottava, (vaalea) päällystakki; viitta; huonosta, us. liian suuresta takista t. muusta vaatteesta' (SKES, SSA s.v. *kauhtana*).

kleimata 'tehdä leima jhk.' liittyy sanaan *leimata*, joka on SMS:n mukaan murteissa "uudempaa kieltä". Konsonanttiyhtymä voi olla peräisin venäjän sanasta *кле́ймо* 'leima, merkki' → sm. *leima*, karj. *kleima* (SSA, SKES s.v. *leima*), ellei tämä ole suora laina verbistä *кле́имить* 'leimata, merkitä'.

kliesu ~ *klietsu* liittyy sanoihin *liesu* ~ *liessu* ~ *lietsu*, jotka tunnetaan enimmäkseen sellaisissa ilmaisuissa kuin *liesussa, liesun päällä* 'omilla teillään, menossa, liikkeellä', mutta myös merkityksessä 'kova meno, hyörinä, vilske'. Vastaava suhde on verbeillä *kliesuta, kliesuuttaa* ja *liesua, liesuta* 'kuljeskella ympäriinsä, olla menossa, liesussa'. SSA (s.v. *liesu*) esittää epävarman etymologian ← ven. *лес* 'metsä', *в лесý* 'metsässä'; yhdistelmän on tehnyt myös Leinonen (1992).

2. Toiseen ryhmään kuuluvat sanat, jotka on yhdistetty venäjään jo aikaisemmin mutta joita ei ole mainittu etymologisissa sanakirjoissa.

kiiveri 'kypärä', *kiiverilakki* 'suojeluskuntalakin mallinen lipallinen lakki' ← ven. *кúбер* 'korkea sotilaslakki' (Ruoppila 1986). Samaan yhteyteen kuuluu *kiiveripelli* 'jostakin kiiltävästä aineesta tehty pieni lippalakin lippa'.

kilsi ~ *kilssi* 'paperossinhylysy' ← ven. *зúльза* 'hylysy' (Plöger 1977).

kimuska '(ohut) tervattu nuora'; vrt. *kinuska* 'paulanuora' ← ven. *шкимушкá* 'kerrattu pehmeä nuora' (Kijanen 1912; Ruoppila 1986).

kinetti 'ahdinko, kiipeli'; vrt. *kenetti* 'puute, pula, harmi, vastus' ← ven. *гнѣм* 'paino; sorto, ies' (Jarva 2003: 195).

kipetku 'kiehuva (tee)vesi' ← ven. *кипяток* 'kiehuva vesi' (Tereska 2007: 60).

kirssi 'jk tehdastekoinen villakangas' ← ven. *кúрза* 'paksu talonpoikaisverka' (Kijanen 1912; Ruoppila 1986).

klaatia ~ *klaatiista* 'silittää silitysraudalla' ← ven. *гладить* id. (Vahros 1963).

kletka 'määrämuotoon ladottu, tav. 200 tiilen pino'; vrt. *letka* 'ladelma, pino' ← ven. *клѣтка* 'ristikko, tapuli, karkko' (Ruoppila 1983).

3. Ennen mainitsemattomia ovat seuraavat yhdistelmät:

kiippa 'yhteen sidottu nippu, kimppu, paali', *kiipata* 'niputtaa, paa-lata' ← ven. *кúпа* id.

kiiska 'tupsu, nauhakimppu (koristeena)' ← ven. *кúстка*, deminutiivi sanasta *кусть* 'tupsu' (Kijanen).

kinnastorkka 'jokin pusero' ← ven. *гимнастёрка* '[sotilas]pusero'.

kirkka 'turve-, perunakuokka; kivien lohkaisussa käytettävä (muurarin)vasara' ← ven. *кúркá* 'kuokka, muurausvasara' (Kijanen). Tähän liittyvät myös *kiroska* 'muurarin vasara' ja *kiruska* 'tiilihakku',

joiden taustalla on todennäköisesti jokin venäjän diminutiivijohdos.

kirpitsno 'tiilitehdas; tiilenruskea' ← ven. *кирпичный* 'tiili-', adjektiivijohdos sanasta *кирпич* 'tiili' → *kirpitsa* id.

kisseija 'pieni kankaanpalanen, jota pidetään sormin lypsinkiulun kaatotorven edessä, kun maito kaadetaan säilytysastiaan' ← ven. *кусея* 'harsokangas'.

kista 'erivärisistä langoista tehty naisten villavyön tupsu' ← ven. *кусть* 'tupsu'

kitska 'naidun naisen päähine' ← ven. *кличка* 'eräänlainen naisten päähine' (Kijanen).

klea 'liima', *kleattaa* ~ *kleittää* 'liimata' ← ven. *клей* liima, *клеить* 'tehdä (valmistaa) liimaamalla'

klemohha ~ *lemohha* 'auran vannas' ← ven. *лемех* id.

kleontka 'vahakangas' ← ven. *клеёнка* id.

kleiveri ~ **kleiveeri** ~ **klieveri** ~ **leiveri** ~ **lieveri** ~ **lieväri** ~ **liiveri** 'apila' < ven. *клевер* 'id'. SMS on yhdistänyt nämä samaan artikkelin kuin *klööveri* ~ *löhferi* ← rts. *klöver*.

klessit 'hohtimet' ← ven. *клёщи* id.

klessiä 'kiroilla' ← ven. *клясть* 'kirota, manata'

klina 'kiila' ← ven. *клин* id.

kluuhhari 'metso' ← ven. *глухарь* id.

kluuhhoo 'kuuro' ← ven. *глухой* id.

4. Lukumäärä ja levikki

Väitöskirjassani (Jarva 2003: 46) esitin, että Suomen murteiden sanakirjan kuudessa ensimmäisessä osassa on 240 venäläisperäistä sanaa, ja nyt käsittelemäni aakkosväli tuo joukkoon 38 lisää. Aikaisemmin (mt: 46) olen arvioinut kirjakielessä tunnettujen venäläis-

lainojen perusteella, että suomen murteissa olisi yhteensä ”parisen tuhatta” venäläislainaa, joten runsaasti selvitettävää on vielä jäljellä.

Tässä artikkelissa mainituista sanoista *kiipeli* ja *kipikka* ovat laajalevikkisiä, lähes kaikilla murrealueilla tunnettuja. Laajalevikkisiä ovat myös *kiuhtana* (~ *kauhtana*), *kleimata* (~ *leimata*), *kletka* (~ *letka*) ja *kliesu* (~ *liesu*), vaikka kaikki äännevariantit eivät osukaan nyt käsitellylle aakkosvälille. *Kiisseli* ja *kenetti* (~ *kinetti*) ovat levinneet itä- ja pohjalaismurteiden alueelle. *Kipitaari* (~ *tipitaari*) tunnetaan lähinnä Etelä-Karjalassa ja Kymenlaaksossa.

Suurin osa sanoista voidaan lukea inkeriläis-karjalaisten sanojen ryhmään (Jarva 2003: 51), eli SMS kuvaa levikin joko käyttämällä alueyhenteitä KarE-K-P ja Ink tai mainitsee vain erillisiä pitäjän nimiä samalta alueelta. Aluelevikki on annettu sanoille *kiira*, *kirassi*, *kirikka*, *kirpitsa*, *kirssi*, *klaatia* ja *kleiveri*. Muista sanoista on vain hajanaisia mainintoja yhdestä tai kahdesta pitäjästä, enimmäkseen Inkeristä. Seuraavista sanoista on tieto ainoastaan Inkerin Kalliverestä: *kiippa*, *kiiska*, *kirpitsno*, *klessiä*, *klina* ja *kluuhho*.

Lähteet

- Jarva, Vesa 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylän yliopisto.
- Kijanen, Pekka 1912: *Venäläis-suomalainen sanakirja*. SKST 129.
- Kuusinen, Martti & Ollikainen, Veera & Syrjäläinen, Julia 1997: *Venäjä-suomi-suursanakirja*. Porvoo: WSOY.
- Leinonen, Marja 1992: Venäjää suomen arkikielessä ja slangissa. – *Variatioita. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen juhlakirja*. Opera Fennistica & Linguistica 4. Tampere: Tampereen yliopisto. 76–86.
- Plöger, Angela 1977: Russische Lehnwörter im südostfinnischen Dialekt. – *In Korrespondenzen. Festschrift für Dietrich Gerhardt*. Marburg: Wilhelm Schmitz. 312–331.
- Ruoppila, Veikko 1986: *Venäläisperäistä sanastoa Suomen murteissa*. Suomi 136. Helsinki: SKS.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VII. LSFU XII, 1955–1981.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–8. 1985–. Verkossa <<http://kaino.kotus.fi/sms/>>

- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Helsinki: SKS – KKTK, 1992–2000.
- Tereska, Sirpa 2007: *Zaimstvovannye slova russkogo jazyka v dialekte Rautu* (Venäjänkieliset lainasanat Raudun murteessa). Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos.
- Vahros, Igor 1963: Kupanitsan Greplan murteen venäläisperäisistä lainasanoista. – *Virittäjä* 71: 203–208.